

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

William Frederick Padwich BURTON

Lubaföldi szóbeli irodalom

Eredeti közlés/Original publication:

angol nyelven: Oral Literature in Lubaland, *African Studies*, 1943, new series, vol. 2, 93–96. old. (dokumentum fordítás)

Elektronikus közlés/Electronic publication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.260

Dátum/Date: 2013. március/March 27.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

William Frederick Padwich Burton: Lubaföldi szóbeli irodalom, ford. Nagy Emőke és Biernaczky Szilárd, *AHU MATT*, 2013, **pp. 1–8. old.**, No. 000.000.260, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

az Afrikai Kutatási És Kiadási Program archívuma

Kulcsszavak/Key words

afrikai szájhagyományok, Kongó népeinek folklórja, luba szóbeli műfajok, a szájhagyományok szerepe a luba közösségek életében,

African oral tradition, folklore of the peoples in Conco Democratic Republic, Luba oral genres, role of the oral tradition in the life of the Luba ethnic groups

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK-
DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE
ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS,
STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy le-
töltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or
downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatást, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

LUBAFÖLDI SZÓBELI IRODALOM

William Frederick Padwich Burton

A közelmúltig Kongó őslakói nem ismerték az írást és a könyveket. Még napjainkban is könyveik zömét európai közvetítéssel kapják. Nem csoda tehát, hogy ezek nem a legjobb és legtisztább törzsi, nemzetiségi nyelveken íródtak. Az a nyelvész hallgató, aki az autentikus kifejezéseket akarja megismerni, klasszikus példákat máshonnan, főként a szóbeli irodalomból tanulhat.

A HAGYOMÁNYOS BESZÉD KÜLÖNBÖZŐ KATEGÓRIÁI:

A bölcs mondásokat, leírásokat, dalokat, amelyek képzeletüket uralták, és gyakran ismételt mondatokká merevedtek, nagyjából a következő csoportokba sorolhatjuk:

a) **amelyeket elbeszélnek vagy elszavalnak**

Kubanga manga: Főleg múltbeli történelemből felelevenített történeteket adnak elő. Ez általában bizonyos balute-ok kiváltsága, feladata (az emlékezés emberei), akik gyakran elmondják helyi eredetük, háborúik stb. történetét. Egy óránál hosszabb ideig tart, amíg szó szerint elmondják a teljes repertoárjukat.

Kufumika mfumo: Tanmesék, példázatok, állatmesék elmondása. Ez (a műfaj) gyakran, bár nem kizárólagosan a *bamfumu*, egy bizonyos tanácsadó hatáskörébe tartozik.

Kuela nkindji, kuela miele: közmondásokat, bölcs mondásokat elmondani. Leggyakrabban törvényhozáskor, falusi gyülekezetekben lehet ilyeneket hallani, bár néhány beavatott szinte állandóan és kizárólag ilyen rejtjeles, titokzatos nyelven beszél. Amit mondanak, az a be nem avatottak számára képtelenségnek tűnik.

Kutyintyika ntyintyi: Találós kérdéseket feladni.

Kudyingila madyingi: ételvetket, viselkedésre vonatkozó szabályokat átadni.

Kulaa milao: Általános jellegű utasításokat és parancsokat adni. Hallottuk a ceremóniamestert, aki parancsokat osztott (irányelveket jelölt ki) a nagy vadászat előtt. Az utóbbi húsz évben ezek a megfogalmazások és kifejezések mit sem változtak. Azt mondták, hogy apáik idejében is ezek voltak a szabályok.

Kudyumuna bidyimu: Oltalmazó és figyelmeztető utasításokat adni a veszélyes állatokra és mérgekre vonatkozóan.

Kutota mitoto: Megtanítani a házasság, a titoktartás, a törzsfőnökség szabályaira azokat, akiknek a vezetésével valamely csoport régi szálláshelyéről új helyre költözik.

Kukunbakanya lulumbi: Elhadarni egy hely földrajzi leírását a hely nevének említése után.

Kusasula: Képszerű kifejezéssel vagy egy mondattal megtoldani valaminek a nevét.

b) Amit elénekelnék:

Kwimba nyimbo: Bármilyenfajta éneket elénekelni, lehet az az asszonyok dala, csónakban énekelt utazási dal, lisztörlés közben énekelt dal, alkalmi dal, amely a hírek legfontosabb információelemeit tartalmazza.

Kwana nano: Állattörténetek, a *mfumo* dalbeli megfelelői. Fiatal nők bájos történeteket adnak elő. Egyikük elmondja a téma egy részét, aztán a többiek néhány sornyi dallal egészítik ki ezt. Egy hosszabb történet elmondása eltart negyven percig is. A hallgatóság a megfelelő részeknél rövid dalocskákat, összesen akár húszat is elénekkel.

Ngwaya: táncdalok

Mbwela: Dobszóval kísért vadászdalok.

Kukila lukilo: Kórusban énekolni. Fiatal asszonyok csoportja gyakran összeül pusztá kedvtelésből, esti éneklésre. A *lukilo* tilos gyász idején a faluban.

Az eddigiekben ismertetett osztályozás csak általános jellegű, mert ezek az elkülönített kategóriák sok esetben összemosódnak.

LULUMBI: FŐLEG A HELYNEVEK LEÍRÁSÁRA HASZNÁLJÁK

A *lulumbi ilumo lwetu* kifejezés jelentése: (valaminek az általunk megfogalmazott földrajzi leírása) azt is jelenti, hogy: „Mi ugyanazon városbeliek vagyunk.” A *lulumbi*-ban általában kiemelik a hely legfontosabb, megkülönböztető jegyeit, például:

Mwanza lulu tele biya. Kuboko kwakata Kilenge. Kulu kwakela Kanshimba. (A Mwanza hegy terebélyes. Nyúlványa a Kilenge-ig terjed. A hegy lába Kanshimba-nál helyezkedik el.)

Mwenze wasono yamobo. Kakungwa wadima dyakubumba. (Két közeli folyóról mondják: A Mwenze-ből való a zsúpnak való fű. A Kakungwa-ból az edénykészítéshez szükséges agyag.)

Ilyen kétsorosokat emberek ezrei ismernek. Az igazság az, hogy nemcsak minden falunak, dombnak és pataknak, hanem minden erdőfoltnak, kőhalomnak és dombocskának is van ilyen neve és leírása. A *lulumbi* használata mindennapi dolog. Szinte ösztönösen mondani kezdik, amint egy helynév szóba kerül.

Bizonyos esetben csak arra való, hogy közeli helyneveket összekapcsolnak a segítségével, pl. *Waba-kasebansamba neKakaya neKitwa-Ilunga Mukala*. Ez három,

egy törzshöz tartozó falu neve. Az esetek felében az egyik falu nevének megemlékse az egész *lulumbi* elmondását eredményezi.

A nevek gyakran leíró jellegűek. *Mwinetwitendele mpole*. *Tudi baKabeya neKinyuwamakanga, nemokondo kwinyunga*. A *Kabeya* és a *Kinyuwa* két patak. *Kwitendela mpole* azt jelenti: haját vágni. E névvel kopár, fátlan hegyet illetnek. Ez találó elnevezés azzal a kifejezéssel együtt, hogy „a *mikondo* fák integetnek a völgyben.” A teljes *lulumbi* jelentése ezek szerint a következőknek felel meg: „A kopasz tetejű hegy, ahonnan azok a patakok erednek, és a *mikondo* fák integetnek.”

Néhány jelzőjük dicsekvést és fenyegetést jelent. Nyilvánvaló, hogy ez ellenséget illet:

Lombakankungwa ko bavwala bitungu. (*Lombakankungwa*, ahol felveszik a harci díszeket). A szarvas bagoly tollait, *kitungunsengo*, csak háborúban viselik.

Tuba-Katanta, mwine-Katengwe neKimisundu, Kamba neNkonji. Fumbwe ufita kaswe muketo. Obamwashile walenga lunwa. (A *Tuba* és négy patakja. Egy fekete prém antilop, amelyet nem lehet nyíllal leteríteni. Amikor rálőnek, nagy lármát csap.) A *Tubát* itt egy öreg antilop bikához hasonlítják, amely általában szívós, és támadásra kész. Senkinek sem jut eszébe, hogy az öreg antilop-bika húsból vigyen ajándékot a törzsfőnöknek. Megdorgálnák és rendre utasítanák azért, ha a viszálykodást és a halált akarná a király körülzárt területére bevinni.

Néha a történelem neves eseménye a *lulumbi* témája. Egyszer egy vaddisznót *Kabaiwe*-nél többször meglóttek mérgezett nyíllal, de az állat mégis évekig sikeresen kitért a vadászok elől. A történet sokéves, de még ma is azt mondják: *Kibaye neKabaiwe mwatandile ngulube bulembe* (*Kibaye* és *Kabaiwe*, ahol a vaddisznó megmenekült a mérgezett nyíltól.)

Még fontosabb gyümölcsfáknak is van egyedi nevük és *lulumbi*-uk: különösen a vad olajfák esetében igaz ez, amelyek hatalmas méretűekre nőnek, és ugyancsak óriási gyümölcszomuk van. *Munshi Kivunda neKitanda, Kangulube neKayembe*. (A folyó mellett lefelé haladva van a fentebb említett négy fa). Az egyes olajfák lényegesen különböznek egymástól gyümölcsük zamatát illetően, így mindegyiket ismerik. Az ő helybéli fáikról ezt mondják: *Kilengalele nembwala. Kimatama nelulundu. Kangulungu nenkunde*. (A *Kilengalele* gyümölcsét legjobb édes krump-lival enni, a *Kimatama*-ét maniókával, a *Kangulungu*-ét babbal.)

KUSASULA: EMBEREK ÉS DOLGOK LEÍRÁSA

A földrajzi jellegzetességeket csiszolt kifejezésekkel illetik, ugyanúgy járnak el személyek, fák, állatok esetében is. Rájuk illő kétsorosokat is költöttek. A helyi földrajzi jellegzetességekre vonatkozókat a távolabb élők nem mindig ismerik, de az emberek, állatok leírását igen, méghozzá változatlan formában. Ezek a mondások ugyanúgy hangzanak el az ország egyik szegletében, mint a másikon.

Fákról:

Impinyi idiko. Kitumbile mulolo. (Sok irányt jelző fa van – az erdő fái között –, de a leghíresebb a vaníliás alma.) A fa nem törik egykönnyen, ezért szeretik baltának és kapanyélnak használni.

(*Danjie walubungatoni Danjie*, a madarak gyülekezőhelye.) Egyike azoknak a fának, amelyből madárlépet vonnak ki. Az ember szívesen ízlelgeti a *lubungatoni* szót, ezt a képszerű kifejezést. „Régóta gyülekezőhelye a pici madaraknak”.
Umbanga mukomo. Utyumana tusolwa. (*Umbanga*, az erős. Eltöri a fejszéket.)

Nyandwe namakala momu, nakoshya bilonda (*Nyandwe* száraz faszénnel hevítik a vasat). A *Nyandwe*-t a kovácsok szívesen használják kohóikban és kovácsműhelyeikben.

Állatokról:

Kinswi mukonge, mwandji mwaMbayo, wakadila muntanda. (Zöld papagáj, Mbayo gyermeke, nem énekel erdőben. Amikor az ember a dalát hallja, biztos lehet benne, hogy emberek közelébe ért). A zöld papagáj korpával és olajbogyóval táplálkozik. Hangja jelzi, hogy a falu nincs messze.

Nge kalandala mabo (Leopárd, a hatalmas, pajzsok mögé kúszó), arra utal, hogy a leopárd fürgén támad.

Ntambo Kibwende kadiladila. Adile udy. (A *kibwende* oroszlán semmiért nem ordít. Akkor üvölt, amikor felfal valamit). A *kibwende* a *ntambo* oroszlán nevéhez a biztonság kedvéért hozzáadott név. A veszélyes állatok közelében az embernek nem szabad a nevüket kiejteni, mert meghallják, és előjönnek. Meggondolatlanul tartják azt az embert, aki a csónakban krokodilokról beszél. Az erdőben ugyanígy nem lehet a *ntambo*-ról beszélni. Csak róla, „akit félni kell”, vagy a *kibwende*-ről.

Egy másik, leíró jellegű, oroszlánról szóló sorpár: *Kalongo wafwilwa shandji. Kekudi mwan'amuntu anange* (Kalongo megfosztott bennünket az apjától. Az emberek fiai ne menjenek sétálni). Más szavakkal: a Kalongo tombol, maradjatok sátraitokban.

Az istent sokféleképpen írják le, néhány közülük arra utal, hogy figyelemre méltó tudásuk volt jellemző tulajdonságairól. Ismereteik a hittérítők érkezésénél jóval korábbi eredetűek.

Shakapanga, wakupanga nekupangulula (A teremtés atyja, aki teremt és újraalkot.)
Leza waba Kibuntubuntu, Wapele nebapityeshinda (Isten, aki szétoszt, a Nagy Adományozó, Aki még az úton haladó idegeneknek is ad.)

Bumbileumbo. Leza mukata kyabumbile bantu, nepano Ukibwejyu. (A mintát teremő, Isten, a hatalmas, Aki megformálja az embert, és Ő most és mindig folytatja, hogy ezt tegye.)

Vidye kamonwe meso, longa naMwimuka kyo nswa. (A szemnek láthatatlan szellem, különben elmondanám neki, amit akarok). *Kongolo Mwine-bisaka.*

Katende Mwine-dyulu (A szívárvány, a föld ura, a békeszerető Egyetlen Ura az égnek.) *Bisaka* szó szerint: a fajok, a klánok.

Bundangulu, Wabunda, netupatapata netwana twangulu (A hegyek felhalmozója, a dombocskákat és földhalmokat is ő hozta létre.)

Kimonyamalwa (A nagy szenvedő).

Minden felnőtt személy nevéhez társul egy úgynevezett *Kasasula*, ragadvány-név, ennek a névnek a segítségével hívják őt a dobon. Sok embert hívnak *Shimbi*-nek, de ha valakit *Shimbi wakumwayamwaya, mwaya mululu nemwaya mudibwe*-nek hívnak, ez megkülönbözteti őt. „Ő a mwaya fák közelében él, amelyek közül néhány keserű, néhány ehető.”

Régebben hallani lehetett olyan emberekről, akik azzal szórakoztak egész éjjel, hogy nevüket és származásuk történetét kopogták szét beszélő dobokon. Mostanában, úgy tűnik, ez a szokás kihalt. Például: Nem tudod, ki vagyok? *Mudyavita, Mwan'aKajingu Mukutuminda shadjyampupo, mpupo yonso imyanuke* – vagyok (A hadsereg vezetője, Kajingu fia, a tornádóé, minden balszerencse atyja, amelyhez mérten minden egyéb gyerekjáték).

Az év hónapjait a következőképpen írják le:

Kaswamanga mukulu wamakweji. Október, „a hónapok atyja.” Természetesnek tűnik a hónapokat az esős idő kezdetétől számolni.

Kuswa mukata. „A nagy, fehér hangyák” időszaka.

Kuswa kwamvula, Kiongwe kyamulanga. „Ha november nedves, december száraz lesz.”

Kiongwe kiongolanga badimi. December, „az áruló becsapja a földművest,” mert, ha szép idő ígérkezik, esni fog, de ha borult az ég, az eső gyakran elmarad.

Lwishi mundu, kyaladikile mudimi nanzala Wampoty wadya. Január, „a ködös hónap éhséggel ébreszti a földművest. Csak aki elég (élelmet) tud vásárolni, annak van elég ennivalója.”

Paji Mitobo. Február, „Vezérhangyák, gázlók.” *Wakutobutoba nemema nempaji*. „Gázlók a vízben és vezérhangyák.”

Salala Lenge. Kweji wadimwa nkunde, twasengela twabundea. Március, az áradás hava, az év legcsapadékosabb hónapja. „A babot elültettük. Kitépjük a gyomot, és a földet elmorzsoljuk.”

Tupopo-Ndolo, walujikamashinda. Umba walupupakanya biombo. Április, az ösvények elrejtője. *Umba*, aki a fűvel bolondozik.

Az *Umba* szellemétől áthatott varázslópapok gyakran mondják, hogy csak a szabadban tudnak kinyilatkoztatni. Szokásuk belekapaszkodni a fűbe, mialatt az isteni varázs hat rájuk. Áprilisban hozza a fűmagokat, súlyuk alatt a fűszálak eltörnek, és összegubancolódnak az ösvény fölött.

Kashikonkendya Kilemba. Mashika mfwile nzala mfva. Május a „kis hideg hónapja. Meghalok a hidegtől és az éhségtől.” A kafir-gabonát és egyéb gabonaféléket még nem aratták le. Májust még *Mukalo wabubidi, mukendya kishypo, mukalo*

waboyu-nak is hívják. „A kettős határ, a száraz évszak hírnöke és a nedves évszak határa.”

Nshiko mukata, upwa nzala kapu mashika. Június, „a nagy hideg ideje, bár az éhezésnek – a befejezett aratásnak köszönhetően – vége, a hideg még mindig tart.”

Kainyainya makumbi, nkungwa mishimpo. Július, „a felhős hónap, amikor a dobverők a mukungwa fáról lelógnak.” Ez arra utal, hogy a magházak úgy lógnak ezekről a fákról, mint a dobverők, amikor a gyapjúszerű felhők megjelennek. Ezek különös jelentéssel bírnak a lubák számára, a pálmák és más fák átültetésének szükségességére, időszerezésére utalnak.

Mwinya mukata mvula kalungelunge. „Erős napfény közelgő esővel.” Az ember az első dörgéseket augusztusban hallja.

Mbula muswa, a névtelen hónap augusztus és szeptember között, mivel a lubák a Gergely naptár helyett holdhónapokban számolnak, és így az évnek tizenhárom hónapja van. A két szó azt jelenti, hogy kevés fehér hangya él ebben a hónapban.

Kulungwe, lumijyangalaba. Szeptember, „amikor a *Lualaba* folyó kiszárad.” A folyó szintje az esőzések ideje előtt a legalacsonyabb.

Az ilyen leírások segítségével a luba gyerekek felbecsülhetetlen mennyiségű természettudományos ismeret birtokába jutnak, és ez a tudás olyan könnyen felidézhető számukra, mint az angol gyerekeknek a közismert gyerekdalok.

(Ford.: Nagy Emőke és Biernaczky Szilárd)

(A fordítás eredetije: *Oral Literature in Lubaland, African Studies*, 1943, new series, vol. 2, 93–96. old.)